

اصول حاکم بر خانواده طبق آیات الاحکام با رویکرد اخلاقی

.سیده زهرا هاشمی^۱

چکیده

آیات حکیمه قرآن مجید در موضوعات مختلف عبادی، اخلاقی، اقتصادی، اجتماعی و ... بر قلب مبارک پیامبر اعظم صلوات الله علیه و آله نازل شده است. روشن است که همه ی این آیات الهی برای رسیدن انسان به فلاح و رستگاری است. از طرفی جدا انگاشتن برخی آیات و گرفتن برخی دیگر برخلاف هدف متعالی است. و نیز هر آیه ای که احکام از آن صادر شده است به دلیل جامعیت از زاویه ای دیگر میتوان به آن نگاه کرد. آیات الاحکام موضوعات مختلفی اعم از زن، خانواده و... را شامل می شود. تعداد آیات الاحکام بنا بر نظر برخی ۵۰۰ آیه و برخی کمتر از ۵۰۰ آیه و بعضی دیگر بیشتر از ۵۰۰ آیه شمارش نموده اند. آیات الاحکام عبادی همچون نماز، روزه، اعتکاف و آیاتی در بعد اقتصادی با موضوعاتی همچون ارث، مهریه، اجرت شیر، و نیز آیاتی در موضوع اجتماعی همچون حجاب، ازدواج، طلاق، عده می باشد. بررسی اصول حاکم بر خانواده که از آیات الهی گرفته شده است جزو مسائل مهم می باشد به نظر می رسد که رابطه ی مستقیمی بین آیات الاحکام خانواده با فواید و مزایای اخلاقی که به پیشرفت و بهبود روابط اجتماعی زن و خانواده با غیر و دیگر گروه های اجتماعی می انجامد وجود دارد.

کلید واژه: آیات الاحکام، اخلاق، خانواد

طلبه سطح دو حوزه حضرت عبدالعظیم حسنی (علیه السلام)^۱

از منظر ادیان الهی، خانواده نهاد مقدس و ازدواج و فرزند آوری و اداره همسر و فرزند عبادت به شمار می آید اسلام به عنوان آخرین دین الهی و کاملترین دین اهتمام فراوانی به این امر دارد این تقدس و ارزش والای معنوی میتواند خانواده را بر بسیاری از امور معنوی مقدم بدارد و آن را بر جایی بالاتر و برتر بنشانند. در این صورت فداکردن بسیاری از لذت ها، خوشی ها و آزادی ها و حتی برخی اهداف شخصی، توجیه می یابد و خانواده را در بحران های روحی و طبیعی و در کشاکش حوادث سهمگین زندگی برسر پا نگه می دارد و این درست در نقطه مقابل فرهنگ حاکم غرب می باشد که خانواده را از منزلت حقیقی خود فرو کشیده و آن را به یک قرار داد ساده اجتماعی تنزل داده است. قرار دادی که به سادگی قابل انفکاک است و از مرحله ی جسم و نیاز های مادی کمتر گذر می کند و به ندرت به نیاز های روحی می پردازد

برنامه زندگی جهت سعادت انسان در دنیا و آخرت توسط اسلام به گونه ای طراحی شده است که همه ابعاد وجودی آدمی را در بر می گیرد آنچنان که هم نظم قانونی و هم اخلاقی و پاکسازی قلب را به دنبال دارد .

انسان تا زمانی که در همه ی ابعاد قرآنی از معارف اسلامی پیروی نکند نمی تواند به سعادت کاملی دست یابد که خداوند او را برای آن آفریده است، برسد. احکام بدون اخلاق زندگی را خشک و بی روح میکند و از طرفی اخلاق بدون در نظر گرفتن حقوق و تکالیف خانواده را دچار واماندگی میکند و زندگی از طراز اصلی خود خارج می شود. لذا لازم است که آیات قرآن در موضوع خانواده علاوه بر بعد احکام به لحاظ اخلاق نیز با هدف توسعه علمی و کاربردی مورد توجه قرار گیرد تا بتوان معرفت اصیل و ناب قرآنی را در اختیار جامعه بشریت قرار داد که این امر عاملیست برا ی ترویج حقیقت قرآن و نیز هدایت خانواده ها به سوی آن.

در خصوص موضوع مطروح به نحو مستقل کتاب یا مقاله ای یافت نشد ولی در موضوعات آیات الاحکام و نیز اخلاق در قرآن به نحو جداگانه کتب یا مقالاتی تدوین شده است. از جمله عبارت است از:

- کتاب آیات الاحکام خانواده تألیف دکتر اسدالله لطفی. در این کتاب آیات قرآنیکه پیرامون مسائل خانواده می باشد به تفصیل مورد بررسی قرار گرفته است و مفهوم لغات کلیدی و تفسیر آیات با استفاده از تفاسیر مشهور و معروف شیعه و اهل سنت ذکر گردیده است و احکام فقهی مستفاد از آیات با تطبیق موضوعات حقوقی و مباحث خانواده بیان گردیده است

کتاب آیات الاحکام در نظم کنونی تألیف حسین دیریزین . در کتاب حاضر تلاش شده است تا به شیوه ای تازه و جامع، در بررسی آیات قرآن، قوانین موضوعه ایران، اعم از مدنی، جزایی، خانواده، میثولیت مدنی و مسئولیت کیفری آن مورد مطالعه قرار گیرد و ارتباط منسجمتری با آیات قرآن کریم برقرار شود. در این اثر همه آیات الاحکام به همراه قوانین موضوعه مربوط درج شده و از پرداختن به موضوعات غیر حقوقی پرهیز شده است.

-مقاله با موضوع بررسی و تحلیل فقه خانواده با رویکرد به جامعیت قرآن کریم تألیف احمد توکلی. در این مقاله سعی شده است که جامعیت قرآن کریم بر مبنای فقه خانواده بیان شود

-کتاب اخلاق در قرآن تألیف ناصر مکارم شیرازی

-کتاب اخلاق خانواده تألیف زهرا آیتی

-کتاب روابط زن و مرد یا اخلاق در خانواده تألیف محمد نجفی یزدی

-کتاب عوامل تحکیم بنیان خانواده تألیف مصطفی کیانفرد

-مقاله اخلاق تألیف محسن جوادی

از آنجا که مقاله یا کتابی با عنوان مطرح شده تدوین نشده است لازم است که در رابطه با این عنوان تحقیقاتی صورت گیرد و اصول حاکم بر خانواده که در قرآن مورد توجه است با رویکرد اخلاقی بررسی شود.

این پژوهش یک تحقیق توصیفی است که آیات مربوط به خانواده را با رویکرد اخلاقی توصیف می کند اطلاعات آن از طریق روش کتابخانه ای جمع آوری شده است

مفهوم شناسی

آیات الاحکام به آیاتی که در محتوای آن یک یا چند قاعده و یا مسئله فقهی وجود دارد و حکم و یا حقی که به انسان و افعالش متعلق است، صریحا یا ضمنا بیان شده است گرچه هدف اصلی آیه موضوع فقهی و سیاقش بیان احکام نباشد، آیات الاحکام گفته می شود^۲

در اصطلاح آیات الاحکام به آیاتی گفته می شود که فقها جهت استنباط احکام شرعی استفاده می نمودند. و در تعریفی دیگر آمده آیاتی است که در بردارنده ی احکام فقهی متعلق به مصالح دنیا و آخرت مردم باشد.^۳

خانواده

خاندان، دودمان، خیل خانه، تبار، دوده.^۴

عباسعلی عمید زنجانی، آیات الاحکام، تهران، دفتر مطالعات و تحقیقات علوم اسلامی، ۱۳۸۲، نور، ص ۲۱۶
محمد فاکر میبیدی، درآمدی بر آیات الاحکام، پیام جاویدان تابستان ۱۳۸۳، شماره ۳، از صفحه ۴۰ تا ۵۲، پایگاه مجلا تخصصی نور.^۲
علی اکبر دهخدا، لغت نامه، ج ۱، تهران-ایران، دانشگاه تهران، ص ۵۸۲.^۴

اخلاق

اخلاق از دو جنبه صفاتی و عملی مورد بررسی قرار می گیرد که معمولاً علمای اخلاق این دو بعد را از هم جدا نمی دانند^۵ اخلاق جمع اسم مصدر خلق است. خلق نیز به معنای آفریدن و ایجاد است. لذا اخلاق را می توان به ایجاد و پیدایش حالت ها و صفات مطلوب در روح انسان معنا کرد.

آنچه که در علم اخلاق مهم است ملکات نفسان به معنای عملی که به نحو مداوم انجام شود، که با هر بار تکرار آن در نفسر انسان اثر می گذارد و در نهایت با رسوخ در روح مستقر میشود، که در اصطلاح آن امر ملکه نفس شده است

الف. اصول حاکم بر خانواده

در قرآن حکیم در جوف آیات، به اصولی اشاره شده است که با استخراج آنان می توان به بهبود بخشی ارتباطات در اجتماع از جمله در خانواده کمک نمود.

اصل حفظ خانواده

خانواده که از مهم ترین بنیان های بشری است در اسلا بر تشکیل و حفظ آن تاکید بسیار شده است. در آیات ذیل به اصل حفظ خانواده پرداخته شده است.

تحریم، ۶:

«یا ایها الذین آمنوا قوا انفسکم واهلیکم نارا و قودها الناس و الحجارة علیها ملا ئکة غلاظ شداد لا یعصون الله ما امرهم و یفعلون ما یؤمرون»

این آیه ی شریفه قوی ترین دلیل است که مسئولیت تربیت و صیانت خانوادگی را بیان می کند. و تکلیف نگه داشتن اهل خویش از وقوع در آتش دوزخ را بر عهده می گذارد.

وقایه در لغت به معنای (منع و حفظ) و صیانت داز خطر است^۶

الوقایه: حفظ الشیء مما یؤذیه و یضره^۷

با توجه به اینکه مومنان مخاطب آیه هستند، لذا واقعی و حفظ کننده همه ی اعضای خانواده، با ذمهوریت پدر و مادر هستند و وظیفه ی صیانت از عوامل ابتلاء به عذاب الهی (هر چیزی که زمینه ی وقوع در آتش دوزخ را فراهم می کند، اعم از ترک واجبات و فعل محرمات) تنها به پدر هم اختصاص ندارد. البته پذیرش دلالت لفظی مادر مشکل است، ولی با الغای خصوصیت، شامل مادر نیز می شود.

به دلیل ظهور صیغه امر (قوا) در وجوب، آیه تکلیف وجوب در حفاظت و صیانت دلالت می کند. که با اقدام هر یک از والدین، این مسئولیت از عهده ی دیگری ساقط می شود. لذا وجوب، وجوب کفایی است.^۸

در مورد صیانت از اهل در خصوص فرزندان، قبل از بلوغ نیز شامل میشود چه، آن که تربیت عبادی از دوره کودکی آموزش و تمرین داده می شود تا به تدریج برای نفس ملکه شود، گرچه قبل از بلوغ عذابی وجود ندارد، زیرا این روش تربیتی سبب میشود بعد از بلوغ که مکلف می شود مرتکب حرام یا ترک واجبی نشود. به چنین اقدامی در عرف «وقاه النار» گفته می شود.

از طرفی با توجه به مفهوم «وقاه النار» فرقی بر ترتب عذاب (بر عمل یا ترک فعل) به صورت بالقوه یا بالفعل وجود ندارد، بنابراین هم شامل صیانت از خطری میشود که در دنیا او را تهدید کند و هم خطری که در آخرت گریبانگیر وی شود^۹.
تعلیم و تربیت حکیمانه که در وقایه نهفته است، موجب رشد شناختی، عاطفی و رفتاری می شود آنگونه که به شکوفایی استعدادها و به دست آوردن کمالات شایسته اهل می انجامد^{۱۰}

این دعوت است به دمومنانی که خداوند می خواهد از آثار بد انحراف دوری کنند، همانگونه که برای همسران پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم چنین خواسته است. خداوند آنها را در قبال خود و خانواده هایشان مسئول می داند که با تمام امکاناتی که دارند از آتش دوری کنند.^{۱۱}

یقال: و قال الله شر فلان وقایه. و فی التنزیل العزیز: مالهم من الله من واق، ای من دافع. و وقاه الله وقایه^۶
بالکسر، ای حفظه. ابن منظور، لسان العرب، ج ۱۵، ص ۴۰۲

راغب اصفهانی، مفردات الفاظ قرآن ص ۸۸۱

علیرضا اعرافی، فقه تربیتی، ۳۰ جلد قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۵، ج ۲، ص ۳۸ و ۳۹، بگ^۷
رک. همان، ج ۲۴، ص ۴۵

رک. همان، ج ۲۴، ص ۴۲ و ۴۳

رک. همان، ج ۲۵، ص ۱۱۶۷

و هذا نداء للمومنین الذین یرید الله منهم تفادی الآثار السیئه للانحراف، تماماً كما اراد ذلك لنسا النبی صلی الله علیه و آله و سلم، فحملهم مسئولیة انفسهم و اهلیهم ان یتبعوا عن النار بكل الوسائل التي یملکونها.

فضل الله، من الوحی القرآن ج ۲۲ ص ۳۱۶

"و لن تستطيعوا أن تعدلوا بين النساء و لو حرصتم*فلا تميلوا كل الميل فتذروها كالمعلقة*وإن تصلحوا و تتقوا فإن الله كان عفورا رحیما"

بحث عدالت در آیه ۱۲۹ به خاطر وجود قرینه (فلا تمیلوا....) به عدالت در محبت و تمایل قلبی اشاره دارد.

عدالت قلبی امری محال بیان شده است هر چند تلاش در رعایت آن شود

لذا طبیعی است که قانون الهی بر اساس فطرت وضع می شود و مالا یطاق نخواهد بود، از طرفی محبت و تمایلات قلبی بر اثر عوامل مختلفی ایجاد می شود که از اختیار انسان بیرون است از این رو دستور به عدالت در مورد تمایل قلبی داده نشده است. لکن به جهت عدم سوء استفاده مردان به دنبال آن می فرماید (فلا تمیلوا کل الميل فتذروها كالمعلقة)، حال که توانایی مساوات کامل را در تمایلات قلبی خود نسبت به همسران ندارید لازم است که همه ی تمایل و محبت قلبی خود را متوجه یکی از آنان نکنید، به گونه ای که دیگری همچون زن بی شوهر پنداشته و بلا تکلیف رها شود.^{۴۲}

به نحوی که نتواند از همسر خود بهره مند شود از طرفی هم بدون همسر نیست تا بتواند همسر دیگری اختیار کند.^{۴۳}

مقدار واجب عدالت بین زنان رعایت مساوات در عمل و سلوک است حق همه را به نحو مساوی بدهد و دوستی و محبتش نسبت به یک از همسران او را وادار به تضییع حق دیگری نکند. اما مستحب است که به همه ی همسران خود احسان و نیکی کند و از معاشرت با هر کدام آنان ابراز کراهت و بی میلی ننماید و بد اخلاقی روا ندارد.^{۴۴}

رک. مکارم، تفسیر نمونه ج ۴ ۱۵۴، ۱۵۳، ۱۵۲
رک. طباطبایی، ترجمه تفسیر المیزان، ج ۵ ص ۲۶۴
رک. همان؛^{۴۵}

اصل مدیریت و پاسداری، و اصل اطاعت

در روابط زوجین قاعدتا هر کدام از زن و مرد، هم حقی دارند که برعهده طرف مقابلشان است و هم تکلیفی بر گردن خود دارند. قرآن کریم این رابطه ی دو طرفه را به خوبی بیان نموده است که با رعایت آن و نیز رعایت دیگر اصول الهی حاکم بر زندگی ارتقای کیفیت زندگی زوجین تضمین می شود

نساء، ۳۴ (الرجال قوامون علی النساء)

برای بعضی مردم این تصور به وجود می آید که قوامیت به معنای ذاکمیت و کنترل است و زن در مقابل مرد هیچ تعیینی نخواهد داشت، چه قضایای خاص و چه موضوعات عام، و زن برای اداره ی امور مالی و زندگی خود اختیاری نخواهد داشت، به همین دلیل زن با تبعیثش به یک موجود پوچ و خالی از شخصیت انسانی تبدیل می شود.

لکن این معنا از فضای اسلامی در قوانین خاص خانواده به دور است. ازدواج شخصیت زن را در کلیه ی امور که تحت عقد ازدواج نیست و مربوط به شئون زندگی زن است از بین نمیبرد.

عقد نکاح -از نظر ماهیت- از طریق تعهداتی که انجام می دهد دارای مفهوم محدودی است که طرفین ملتزم به آن باید باشند. از اینرو وظیفه ی زن است که هر موقع همسرش رغبت به وی داشته باشد در موضوع جنسی، استجاب کند. لذا زن نمیتواند مانع آن شود یا موانع مادی و معنوی را که بین همسرش و اجابت جنسی او فاصله قرار میدهد، ایجاد کند، مگر موانع شرعی و صحیح و غیر آن که از اراده طبیعی خارج است. به همین دلیل بر زن لازم است در مواقع طبیعی برای خروج از خانه از همسر خود اجازه بگیرد تا منافعی حق همسر خود رفتار ننماید. مرد نیز باید رغبت همسرش را برآورده نماید. این ان چیزی است که مفهوم زندگی مشترک و معاشرت شایسته را معنا میدهد و از انحراف و بزهکاری محافظت میکند.

نتیجه

در بررسی های انجام شده طی این تحقیق ، حاصل آن شد که هر آنچه به رعایت احکام الهی و جوانبش پایبندی وجود داشته دباشد ، از نظر اخلاقی اثرات پر فایده و مهمی داشته در بین روابط انسانی و خانوادگی و روابط دیگر گروه های مختلف اجتماعی که در این پژوهش به آن پرداخته نشد پدید خواهد آمد.

فهرست منابع

-قرآن

کتب فارسی

۱. اعرافی، علیرضا، حوزه علمیه، بی جا، ۱۳۹۵
۲. اعرافی، علیرضا، غفه تربیتی، بی جا، ۱۳۹۵
۳. جعفری، یعقوب، تفسیر کوثر، ۶جلد، موسسه انتشارات هجرت - ایران - قم، چاپ: ۱۳۷۶، ۱
۴. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه، تهران، دانشگاه تهران، بی تا
۵. طباطبایی، محمد حسین، ترجمه تفسیر المیزان، ۲۰ جلد، جامعه مدرسین حوزه علمیه ی قم، دفتر انتشارات اسلامی - ایران - قم، چاپ: ۱۳۷۴، ۵
۶. عمید زنجانی، عباسعلی، آیات الاحکام، تهران، دفتر مطالعات و تحقیقات علوم اسلامی، ۱۳۸۲
۷. مظاهری، حسین، حریم های اخلاق در آینه احکام، اصفهان، حدیث راه عشق، ۱۳۸۴
۸. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، ۲۸ ج، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۱

کتب عربی

۱. حقی برسوی، اسماعیل بن مصطفی، تفسیر روح البیان ۱۰ ج، بیروت، دارالفکر، بی تا
۲. راغب اصفهانی، حسین بن محمد بن مفضل، المفردات فی غریب القرآن، نرم افزار نور
۳. رویفی افریقی، ابوالفضل جمال الدین محمد بن مکرم، لسان العرب، نرم افزار نور
۴. فضل الله، محمد حسین، من وحی القرآن، ۲۵ جلد، چاپ اول، دارالملاک

نشریات

۱. خانواده و فرایند تأمین نیازهای عاطفی از دیدگاه اسلام، محمد عارف محبی، قمریال مکتبه فقیه، بی تا
۲. فاخر میبدی، محمد، درآمدی بر آیات الاحکام، پیام جاویدان تابستان ۱۳۸۳، شماره ۳، از صفحه ۴۰ تا ۵۲، پایگاه مجلات تخصصی نور

۳. معینی فر، محدثه، حبیبی، ایرج، نامه صندوق پاییز ۱۳۹۷، سال اول - شماره ۱ (۷ صفحه - از ۷ تا ۱۳)

نرم افزار

۱. نرم افزار جامع التفاسیر نور